

Конрад Паул Лисман

ВСЕЛЕНАТА НА ПРЕДМЕТИТЕ
За естетиката на всекидневното

София, 2014

Преводът е направен по изданието:
KONRAD PAUL LIESSMANN
DAS UNIVERSUM DER DINGE
ZUR ÄSTHETIK DES ALLTÄGLICHES
PAUL ZSOLNAY VERLAG

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © Paul Zsolnay Verlag Wien, 2010

© Росица Йотковска, превод, 2014
© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-457-0

Конрад Паул Лисман

ВСЕЛЕНАТА
НА ПРЕДМЕТИТЕ

ЗА ЕСТЕТИКАТА
НА ВСЕКИДНЕВНОТО

Превод от немски
Росица Йотковска

Конрад Паул Лисман, роден през 1953 г. във Вилах, е професор в Института по философия към Виенския университет. През 2004 г. получава почетната награда на Асоциацията на австрийското книго-разпространение за толерантност в мисленето и дейностите и през 2010 г. – наградата „Donauland-Sachbuchpreis“ („Наградата за научно-популярна книга за творци от Дунавския регион“). В издателство Zsolnay издава поредицата Philosophicum Lech. Неговата книга „Theorie der Unbildung“ („Теория на необразоваността“) (2006) пожъна голям успех и бе преведена на много езици.

Съдържание

Предговор	
Привкус на лукс	7
Вселената на предметите	
За метафизиката на предметите за всекидневна употреба...	11
Зелена светлина	
Естетиката на всекидневието и нейните закони	23
Polyorama panoramique	
За естетиката на изгледа	39
Най-убийствената дрога на света	
За логиката на трогателността	51
Лопата за сняг	
Как от теория се прави изкуство	61
Изкуството на слушането	
За общуването с музиката	75
Обекти на удоволствието	
За кръвното родство между еротиката и изкуството.....	89
Тук се случва събитие!	
В центъра на културните мероприятия	109
Кръглата топка	
Размисли за футбола	119

Последният завой	
Почит към бегача	137
Фалшивите богове	
Красивите хора и техните идоли.....	153
Приказни съкровища	
За предмета сам по себе си	169
Послеслов	187
Бележки	189

Предговор

Привкус на лукс

Ако ни запитат дали има такова нещо като лукс във философията, можем да изберем лесния отговор и да кажем, че въпросът е безсмислен, тъй като самата философия е безподобен лукс: ненужна, излишна, далеч от практиката и безобществена значимост. Заигравка на мисълта в кула от слонова кост, сива теория, дръзка спекулация, нещо, което човек прави, когато е свършил всичко останало. Размислете за истинното и неговата познаваемост, за красотата и стойността на изкуството, за доброто и неговите възможности в света могат да се разгърнат и изживеят много увлекателно, но че това няма много общо с реалността е подозрение, на което философията е подложена още от зараждането си. За Талес, първия философ, се разказва, че съзерцавайки в размисъл нощното небе, паднал в един кладенец и затова бил взет на подбив от случайно минаващата наблизко тракийска слугиня: философът размишлява за великите неща, а не съзира баналната действителност пред очите си. Такова игнориране на външната реалност също може да се назове лукс, защото могат да си го позволят само онези, които са в състояние да пренебрегнат грубата действителност. Обичат да приписват на философията отдалеченост, дори отчужденост от света, и това може би изобщо не е невярно, независимо че философията, особено етиката, се занимава със съвсем конкретни въпроси на живота и съвместното съществуване. Но да оставиш мислите си да се реят без посока, без ясна цел пред очите, единствено за настроение

ние – това могат да бъдат и редки, освобождаващи, ценни мигове. Всеки, който някога се е изкушавал да се впуска с приятели в безконечен разговор за Бога и света, смисъла на живота или безсмъртието на душата, има този опит.

Но, естествено, не цялата философия е чист лукс. Като академична наука понякога и философията е сериозна, трудна, подчинена на строги правила дейност, в която, както навсякъде, ги има и мъките на всекидневието: усърдното четене, проверката на аргументите, формулирането и обосноваването на тези, подаването на молби за научни изследвания, публикуването на статии, явяването на конгреси, плетенето на интриги, дебненето за професура. От свободата и удоволствието между другото е останало малко. „Седяща философия“ – така нарече веднъж този вид академично философстване философът Улрих Потаст.¹ Да падне в кладенец по време на подобна дейност вече не би могъл никой.

Но за лукс във философията може да се припознае и нещо друго. Нали сред многото тези и теории, аргументи и разисквания, постулати и системи все пак се появяват и няколко малко на брой идеи, които провокират у нас специално внимание? И то не защото непременно са велики или мъдри, не и защото са донесли със себе си преломни познания или революция в мисленето, и съвсем не защото са били публикувани в известни международни списания, а защото са формулирани умело, защото са съдържателни, предлагат изненадващи прозрения, защото са стойностни и искрят като скъпоценен камък. Това са тези сентенции, в които се изразяват оригинални, дръзки, остроумни, рисковани, наред с това и разтърсващи малки истини, които могат да се считат за специален лукс във философията, защото се удават само рядко и взривяват делника и на професионалния мислител.

Тези скъпоценни камъни на духа могат да се явят в различен вид – като теза, като фраза в някакъв трактат, като бележка под линия или като афоризъм – форма, в която ня-

кои философи като Фридрих Ницше са постигнали истинско съвършенство. Само един пример: „Това го направих аз, казва паметта ми. ‘Това не може да съм го направил аз’, казва гордостта ми и е неумолима. Накрая паметта отстъпва.“² Синтезирана, драматично изострена формулировка, блестяща идея, изненадваща поанта – и колко много от онова, което сме чели и слушали в безбройните научни трудове и дебати за спомените и забравата, за изтласкването на миналото не само се съдържа в тези няколко изречения, но е и изразено с проникателност, която те грабва. Така луксът в мисленето наред с другото се оказва и доста близо до живота. За разлика от бляскавия накит, който служи единствено за красота, украсенията на духа разкриват винаги и някоя малка, деликатна истина за човека. Независимо дали тази форма на себепознание е лукс или необходимост, да философстваш за нея най-вероятно отново е чист лукс.

Но може би същинският лукс във философията е съвсем другаде, а именно там, където тя приема насериозно смеха на тракийката, където рискува погледа от небето и надниква в кладенеца; там, където започват размислите за онова, което на философията ѝ е съвсем неприсъщо, изглежда под достойнството ѝ; там, където не се разискват първите и последните въпроси на битието, не се размишлява строго методологично за живота и смъртта, смисъла и съществуването, истината и справедливостта, а се разисква мимоходом за ефимерни неща от живота: за света на предметите за широко потребление, за делника и неговата своеобразна естетика, за вездесъщото присъствие на музиката, за границите между изкуството, кича, обикновеното и светското събитие, за обектите на удоволствие от всякакъв вид, за футбола, велосипеда, тялото и неговите уловки, за идолите на едно време, което вече няма идеали – и за единственото, което все още е в сила в тази вселена: парите.

След подобен експеримент някои неща изглеждат странно преобърнати. Баналното и обичайното в живота ни, станали нелегитимен предмет на философията, извед-

нъж се превръщат в нещо необикновено, дори рисковано, особено тогава, когато тези размисли не вървят успоредно нито с културно-критичен жест, по никакъв начин не с морално възмущение, но и не с постмодерно нобилитиране на тривиалното. Защото при такива наблюдения не става въпрос за очертаване на алтернативни житейски модели или за призоваване към един или друг обрат или промяна на живота, а просто за това да разберем някои от нещата, с които взаимодействаме всеки ден, малко по-добре. Също и във философията, би могло да се каже, истинският лукс се състои в една особена форма на аскеза – в ограничаването върху маловажното, второстепенното. Но зад това съсредоточаване върху несъщественото понякога контурите на обществото и неговите обсеии могат да се открият по-ясно, отколкото в ред амбициозни опити да се проникне още веднъж в загадката на битието.

Такава надежда поне таи авторът със следващите еkleктики и еклиптики. Дали тя е оправдана, ще реши – както често се случва – благосклонният читател.

Вселената на предметите

За метафизиката на предметите за всекидневна употреба

Всичко е тук. Като нищо друго на този свят предметите са се наредили пред човека и са на негово разположение – чакат своето присвояване, своята употреба и своето изхвърляне. Нашето всекидневие е обусловено от присъствието на предметите. Никой, тръгнал да се разхожда по улиците на модерния град, не може да ги избегне – всички краища и площади са окупирани или завзети от паркирани автомобили, движението на колите се регулира от автоматични сфетофари, улиците са ярко осветени дори нощем от хиляди лампи, а витрините нямат друг смисъл освен по двадесет и четири часа в денонощието да демонстрират мощта и превъзходството на предметите. Всичко е тук: дрехи и обувки, бижута и книги, електроуреди и месни продукти, зеленчуци и хартиени изделия, компютри и часовници, козметика и дамски чанти, кожени куфари и спортни уреди, играчки и смъртоносни оръжия. Вселената на предметите всяка сутрин се материализира пред човека сякаш от нищото и никой не знае нито откъде идват всички тези предмети, нито къде отиват.

Древният метафизичен въпрос за произхода и предназначението на човека се е изместил – сега за нещата, артефактите, предметите, стоките от всякакъв вид не можем да кажем откъде всъщност произлизат и какво ги очаква след тяхното усвояване, тяхната експлоатация, тяхната смърт. Абстрактно погледнато, предметите са резултат и продукт

на човешкия труд, но самият труд сякаш е изчезнал от този свят. Присъствието на предметите в противовес на това е необозримо и всевластно. Техният произход, процесът на възникването им обаче е скрит. Нищо в тях не загатва от какви суровини са направени, през чии ръце са минали и от кои машини са измайсторени, кои поточни ленти са ги сортирали и кои камиони са ги докарали. Една прекрасна утрин те просто се появяват. И модерният човек само е чувал за гробища, сметища, заводи за изгаряне и депа за окончателно съхраняване на отпадъци, където предметите намират своя последен „пристан“. А за някои се говори, че им е отреден вечен живот: вторично преработвани, те не напускат кръговрата на своето предметно съществуване, а само променят формата и предназначението си. Метаморфозата на предметите.

Откъде идват, какво представляват, къде отиват те? Късното индустриално общество дава на предметите почти метафизичен статус. Достатъчно е да погледнем на отминалите времена от ракурса какво са знаели хората за произхода и съдбата на своите предмети за потребление, хранителни стоки и инструменти: ами почти всичко. Погледът е достигал до всички ъгли и всички краища. Храната, с която са се хранили, дрехите, които са носели на гърба си, оръжията, които може би са имали право да носят, сечивата, които са ползвали, малкото мебели, които са оформяли вероятно ограниченото им жизнено пространство – всичко това било изработвано направо пред очите на бъдещите купувачи и потребители, знаело се на кои улички и в кои квартали на града могат да се намерят кожари, кожухари, ковачи, хлебари, месари, дърводелци, шивачи и стругари, човек не е имало как да не види или да не чуе, а често и да не помирише тяхната дейност, също така и местата, където предметите, ако не са били предадени на следващото поколение, са намирали своя последен дом. За онзи, който не отглеждал животни или не произвеждал зеленчуци сам, е била достатъчна само разходка пред портите на града, за да

види как и с колко труд селяните обработват земята, сеят и жънат жито, отглеждат и колят добитък. Сега само имената на улиците и площадите напомнят какви дейности е можело да се наблюдават някога там: улица „Кожарска“, улица „Рибарска“, улица „Каменоделска“, улица „Житна чаршия“^А. Животът сред многобройните работилници всъщност не бил идиличен и тук не става въпрос за носталгия по прединдустриалните начини на производство. Тук става въпрос за това да изясним чисто феноменологично какво означава изчезването на дейностите и местата, където се извършват те, от възприятията и самовъзприемането на човека.³

Индустриализацията още с първата си фаза сложи край на обозримостта на производствения процес. Вероятно малко е обръщано внимание досега на това, че решаващата тенденция в индустриализацията е производството постепенно да се изтегли от погледите на хората. Индустриализацията означава не само главоломно покачване на все по-нормираната производителност, но и нейната централизация и разполагането ѝ на все по-малко места. В началото хората спирали да виждат всеки ден къде се правят нещата, но поне все още знаели къде се намират фабриките, високите комини не оставяли място за съмнение. Първо пушекът се издигал от центровете на града, след това от покрайнините и после само от точно определени зони и региони. Ако индустриализацията била синоним на производството на желязо и стомана, областите около големите рудодобивни центрове се превърнали в прототипи за концентрирано производство, на които цели местности дължат облика и архитектурата си: фабрични халета и комини, лентови транспортъори и насипи, работнически се-

^А В немския оригинал са дадени имена на улици, които често се срещат в Германия и Австрия: Gerbergasse, Lederergasse (двете: уличка „Кожарска“ или „Улица на коजारите“), Bäckerstraße (улица „Хлебарска“), Schlachthausgasse (улица „Кланицата“). (Всички бележки под линия са на преводача.)

лица и товарни гари, сажди и дим. Но центрoвете на градовете престанали да бъдат средища на материалното производство, занаятите изчезнали, фабриките се оттеглили. А с механизацията и индустриализацията на селското стопанство и селяните изчезнали от ежедневиите възприятия и днес никой не може да опише пътя, който трябва да измине одраното месо, докато се озове, апетитно и абстрактно, в чинията.

Автоматизацията и дигитализацията завършват този процес. Цели промишлени региони губят рентабилността си, също и класическата работа във фабриката минава на заден план, постепенно изчезва от зрителното поле, комините се демонтират или взривяват ефектно от залите за производство и ако не бъдат оставени да пустеят и не се рушат, се превръщат в шикозни *лофтове* за успешни млади архитекти и концептуални художници или *локации* за горещи *партита*. Промишлената работа, както се казва, отстъпва място на новата научна работа и новите научни работници седят в стилизирани бюра в градовете или в обновени селскостопански сгради зад екрани, и сякаш всички хора седят зад екрани и си изкарват парите, боравейки със символи във виртуални светове. И въпреки това те носят неvirtуално облекло, карат неvirtуални автомобили, общуват посредством неvirtуални мобилни телефони и ядат все още неvirtуални хранителни продукти. Всичко наистина важно се състои – както и преди – от материя, която трябва да се добива или произвежда, обработва и оформя, но как, кога, при какви условия и от кого се прави това – остава скрито. Предметите започват постепенно да водят съществуване без производствена история, те вече не могат да се изведат от условията за възникването им, всяка следа по тях от сътворяването им е заличена: те всички просто са тук.

Може би именно това, че по предметите не можем да видим следи от тяхното сътворяване, предопределя факта, че модерният човек разбира себе си основно като консу-

матор. Вместо от центрове за производство общественият живот се доминира от центрове за консумация. Фактът, че всичко е ориентирано към консумирането – от транзитния трафик до работното време на магазините, от търговските храмове до интернет пазаруването, – ясно показва, че консумирането може да се схваща като една от най-важните жизнени дейности. Консумацията има винаги приоритет и на консумацията следователно се поднасят и известни жертви: жизнено време, въздух, спокойствие, местности, градски територии – всичко това може, дори трябва да се разхищава, замърсява, изчерпва, разрушава, разработва, за да възникват търговски центрове и улици към тях и за да могат предметите да бъдат изложени винаги за продажба. Единствената идея, които имат градските проектантите и благоустроители за даден регион или квартал, подлежащ на саниране, чисто и просто е: *търговски молове* за пазаруване и гастрономия с развлекателни програми. Който иска да строи храмове на потреблението, винаги е прав. А стойност в едно консуматорско общество имат само годините за потребление стоки или стоките, които могат да се трансформират в такива. Следва да се предположи, че нещо може да стане чиста стока за потребление само тогава, когато всички следи от възникването му са заличени, когато не се виждат нито потта, нито усилията, но също и машините и автоматите, които са довели до онова, което сега може радостно да се изконсумира. Пълното отделяне на производство и консумация е предпоставка за разбирането, че хората са гигантски хранещи се машини, родени да поемат и изсмукват, да поглъщат и отново изплюват всичко, което им предлага вселената на предметите.

Откъде идват обаче всички тези предмети? От какви материали се правят? Какви автомати ги изработват и кой конструира и изготвя тези автомати? Разбира се, както преди, така и сега има места за производство на предмети. Но те са възможно най-отдалечени от погледите на хората. Концентрирани на малко места, фабричните терени

на съвременността са известни едва ли не само на онези, които все още действително работят там. Дали тези хора на поточните линии и в автоматизираните производствени предприятия винаги са наясно какво всъщност произвеждат е под въпрос. Там, където са внедрени високи технологии, поставянето на производството на научни основи прави от него и без това магически процес, който може да се проследи само от малцина. И една солидна част от това, което преди са наричали тежка физическа работа, е изцяло изнесена: в други части на тази земя, където човешката работна ръка е толкова евтина, че е по-изгодно да се преместят там цели фабрики и готовите стоки да се пренесат с кораби, самолети и товарни камиони на хиляди километри отново тук, за да надничат от витрините, сякаш материализирани с магия. Там, в Далечния изток например, все още се шие и се завинтва, щанцова и запоява – на акорд и без оглед на здравето, – но по копринените ризи и спортните обувки, по конзолите за игри и MP3 плеърите всичко това вече не се вижда. Работата, на която тези предмети дължат съществуването си, е станала невидима – но при все това не е изчезнала.

Колко правдоподобна е всъщност сега прокламираната от десетилетия теза за края на индустриалното общество? *Industria*, тази красива латинска дума първоначално е означавала не нещо друго, а усърдие или предприемчивост, от средата на XVIII в. свързана по-тясно с усърдието в даден занаят. Следователно навсякъде там, където се наблюдават тези феномени, би могло в много широк смисъл да се говори за индустриално общество. Само че това би било прекалено просто. Индустрията е била и е организирано с помощта на машинни производствени съоръжения масово производство на материални блага от всякакъв вид. Това я отличава от съществуващия и до днес в отделни ниши традиционен занаят, който създава единични стоки с помощта на инструменти, и я отличава от чистите услуги, които могат да се дефинират като лично взаимоотношение между

индивиди, не като акт на масово производство. Вярно е, разбира се, че през отминалите десетилетия дялът на тези индустриални форми на производство от общата добавена стойност на развитите икономики е спаднал – поради повишената производителност вследствие на рационализацията и технизацията, но и поради изнасянето на производствените места в региони с евтина работна ръка и ниски социални и екологични стандарти. Все пак този спад не е толкова драматичен, колкото им се иска на привържениците на постиндустриалното общество. Именно победният поход на така нареченото – малко прибързано – общество на знанието⁴ би бил немислим без индустриално произвежданите компютри и техните многобройни периферни устройства. Значението на индустрията в едно общество, за което както преди, така и сега е от неотменна важност неговите масово възникващи интереси да бъдат удовлетворявани със също толкова масово произвеждани продукти, изглежда неоспоримо – независимо че първото място на някогашните ключови промишлености бива отнето и тази тяхна позиция все повече и повече се заема от нови индустрии от сферите на микроелектрониката, био– и нанотехнологиите. При все това там границите между индустриалната работа, науката, роботиката и селското стопанство постепенно се размиват.

Постиндустриалното общество е реалност само отчасти – отчасти все още е илюзия. По-скоро само изглежда, че предметите се появяват от само себе си, съвсем без хора. Модерните производствени територии и зали изненадват на първо място с отсъствието на хора. Огромни машини нанасят дълбоки рани на земните недра и добиват суровини, суровините се обработват от други машини, прецизни конструкции с причудлива красота; а комплексни автоматични съоръжения, призрачни в ритмичната си точност и самите те продукт на високоразвита техника, изпълняват различни производствени стъпки, после сортират крайните продукти, товарят ги и накрая някой най-вероятно

преуморен човек поема кормилото на камиона и доставя предметите там, където на сутринта невинно ще блеснат пред евентуалните купувачи. Ако все още изглежда, че хората участват в производствения процес, то това е в планирането, в проектантското бюро, в надзора или като част от машината, обгърнати от стерилно защитно облекло и без да могат да бъдат разпознати вече като хора. По същество човекът вече не произвежда предметите, той е станал „пастир на обекти“⁵ и съществуването му се изчерпва с двусмислено чакане: на него му остава единствено да се грижи машините да работят безпроблемно и да чака оня рядък момент на машинна повреда, която ще направи намесата му необходима.

Може да се каже и по друг начин: в модерната производствена технология изработваните предмети губят тежестта на своята материалност. Рудите и минералите, химическите съединения и пластмасите, суровото и естественото, земята и въздухът почти не се виждат или усещат – точно както пламтенето и съскането, парата, димът и горещината, потта и тежкото дишане на работника. Изглежда, че на мястото на Аристотеловото *causa materialis* е дошло *causa formalis* – сякаш цялото вещество се е превърнало в суверенна игра на формите. В скрития производствен процес в условията на напредналите технологии живее една красота, която може да усети само онзи, който проследи пътя наобратно, към онези непознати места, където възникват машините и техните продукти. Разбира се, в действителност нещата изглеждат малко по-различно, но от гледна точка на технологичния прогрес може с пълно право да се твърди, че хората са се приближили още мъничко до своята пра-стара мечта да се освободят от проклятието на физическия труд и че сега машините, отчасти сами вече конструирани и сглобени от машини, са поели този труд.

Такава една естетика на неприсъствие на човека в труда може да се интерпретира като цяло като придвижване към по-голяма хуманност. Икономически това състояние на

нещата се потвърждава от огромното увеличаване на производителността, регистрирано от десетилетия. На този фон направо се натрапва въпросът: защо хората не печелят нищо от сбъдването на тази мечта? Защо нарасналата производителност не се превръща в повече време, в повече отдих и удоволствие от живота, в свобода, в благосъстояние на цената на по-малко труд? Защо, напротив, работното време трябва да се удължава, трудовите правоотношения да стават по-жестоки, пенсионната възраст да се удължава и заплатите да се съкращават, след като за все по-малко време могат да се произведат все повече стоки с все по-малък разход? Ала този въпрос не бива да се задава, той се докосва до едно от действащите табута на съвременния обществен строй: ползите от рационализацията и автоматизацията са неприкосновени. Човешкото достойнство не е.

Следователно хората трябва да продължат да работят, по мнението на мнозина, повече и по-дълго от всякога. Всичко това води до фундаментален парадокс в развитите общества днес: въпреки че потреблението е една от нашите първостепенни задачи, ние си оставаме работници, които разполагат с все по-малко време и пари за потребление. И въпреки че трудът, необходим за производството на стоки за потребление, вследствие на рационализацията, иновациите и изнасянето на производството би трябвало да намалее, ние работим в действителност все повече и повече. Да, ние работим дори когато не работим. А работата се увеличава и поради факта, че самата тя е станала ни повече и ни по-малко универсален израз на живеенето. Почти всичко, което правим, е по някакъв начин работа, а ако не е работа, то тогава явно не правим нещо истинско.

Като сфери на дейност, отчетливо различаващи се от *работата*, античността е познавала още техническото и художественото *занаятчийство*, социалната и политическата *активност* и *развлеченията*. За нас обаче всичко се е превърнало в работа⁶. Дали някой действа като политик в интерес на обществото, или се самоосъществява като

творец: той *работи*. Онзи, който обсъжда с партньора си въпроса как ще продължават оттук нататък, той *работи върху отношенията си*; който във времената на дигитализацията иска въпреки всичко да подтикне децата си, вероятно без особен успех, още и да четат, *работи върху възпитанието им*; който прибира баба си у дома, вместо да я прати в старчески дом, поема *работата по обслужването ѝ*; който – като безбройните мениджъри – иска да избяга от стреса на трудовия делник в Алпите, за да събере свежи сили за следващото завземане на вражески позиции, върши в името на компанията ценна *самовъзстановителна работа*; който, подлагайки се на психотерапия, поема по следите на травмите си от най-ранно детство, *работи*, разбира се, *върху себе си*; който отива във фитнеса, за да тренира, прави *уоркаут* и *работи* с пот на челото *върху тялото си*; а който просто заминава на почивка, усилено и до изтощение *работи за освобождаване от напрежението*. Каквото и да правим, ние създаваме впечатление, че работим – до мига, в който ни обори сънят. Или казано с други думи: едва когато ни се удаде да класифицираме пред себе си и пред другите нашите най-разнообразни *дейности* в живота като *работа*, ни се струва, че правим нещо ценно и смислено.

Работата следователно става все повече и затова, защото се стремим да класифицираме почти всички дейности в живота си във все по-голяма степен като работа. Защото работата отдавна се е превърнала в единствения важен източник и в единствения действащ мащаб за *остойността* на нашата активност. Това е най-горчивото и най-упоритото наследство от индустриализацията. От индустриализацията насам ние по същество сме на първо място и най-вече работници – и при това без изключения. Образецът и мащабът на тази форма на съществуване си остава – както и да изглежда сама по себе си отвън, колкото и гъвкаво да се реализира, с каквито и средства, инструменти и машини да се постига – поетата от икономически съображения ра-

бота. По нейния модел – и това е решаващото в социален и обществен план – ние организираме и *разбираме* всички останали човешки дейности. Възнаградената работа е станала централна парадигма на нашето съществуване.⁷ Основният парадокс, който съпровожда индустриализацията от самото ѝ възникване, вероятно може да се опише така: индустриализацията и производителността на модерния свят можеха да се постигнат само с цената на превръщането на промишлената работа в универсален мащаб на човешката дейтелност. Свързаните с това механизация и автоматизация на всички дейности, включително и хуманитарните, обезцениха обаче същата тази работа, без да се осъществи лелеяната от всички утопии цел човекът да се освободи от труда. За сметка на това и единствената форма на съществуване, която модерното общество предлага като алтернатива на работата – потреблението, фактически се организира като работа. Потребителите са рекламна среда, в модерните форми на разпространение като интернет също и посредници и мултипликатори. Потреблението трябва да се планира и когато работното време се удължава, трябва аналогично да се предложи и ново време за потребление: през нощта, в неделя – двадесет и четири часа в денонощието. Работата и потреблението са двете основни страни на нашето съществуване, които си противоречат само на пръв поглед. Работата е предпоставка за потреблението, а потреблението се превръща в основно гражданско задължение, когато работните места са в опасност.

Индустриалното общество се появи с голямото обещание чрез постоянно изменящите се и усъвършенстващи се начини на производство да задоволява потребностите на хората в непознат досега мащаб и посредством машинизирането, автоматизацията и дигитализацията (на първо време на производството и след това на живота) да освободи хората от библейското проклятие да си изкарват прехраната с тежък труд. Затова афирмативно се твърдеше и продължава да се твърди, че последният исторически сми-

съл на индустриализацията е в създаването на материално благополучие при едновременно намаляване на необходимото за това работно време. Благодарение на постиженията на високотехнизираната промишленост човек би трябвало да се сдобие не само с една вселена от предмети, но да си осигури също и по-голяма свобода, по-голяма самостоятелност и повече време. Който е следил дебатите през последните години относно удължаването на работното време, намаляването на работните възнаграждения и тенденцията към обедняване в богатите общества, ще стигне при все това до заключението, че все още или отново сме доста далеч от тази цел. Може би трябва отново да си припомним, че промишлената работа имаше за цел да направи не само вселената на предметите за продажба безкрайна, но постепенно да премахне и труда. Може би отново трябва да си позволим рискованата мисъл, че освен работата и потреблението има и други ценни форми на съществуване. Трябва ли всичко да се върти около икономическия растеж, пазарите и увеличените проценти? Възможно е вселената на предметите и малко да се посвие. Но нима би била толкова лоша една вселена, за която е в сила: не всичко, но достатъчно за всички?

Зелена светлина

Естетиката на всекидневието и нейните закони

Всичко е тук. И което е тук, се проявява. И което се проявява, може да се възприеме. Винаги и навсякъде. Отвъд всички културно-теоретически разсъждения, естетиката и всекидневието създават общ фундаментален опит: и от двете не можем да избягаме. Човекът може би не е осъден на свобода, както предполагат Гюнтер Андерс и Жан-Пол Сартър, но е обречен на всекидневие. Всекидневие: това, както е заложено в самата дума, са нещата, които се случват всеки ден. Ежедневието е най-напред място за навици и повторения, за рутинни задачи и ритуали, за стандартни процедури и механично извършвани действия. Делникът е опитът на вечното връщане на еднаквото в своя профанен вид: ставане, душ, миене на зъбите, кафе, пътуване за работа, офис, как си, благодаря, добре, включване на компютъра, онлайн кореспонденция, говорене по телефона, пазаруване, хапване при италианец, пътуване към къщи, телевизия, кратък спомен за секс, заспиване. В зависимост от мястото, възрастта, социалния статус, семейното и професионалното положение могат да се скицират безброй такива всекидневия, при които – въпреки всички разлики – константите на еднаквостта са общи. Всекидневието, това е привичното и обичайното, а опитът, който натрупваме от всеки делник като *всекидневен опит*, е обикновен и не крие особено големи изненади. И това важи и за хората, които водят уж вълнуващ живот. Тъй като този живот за

тях е ежедневието, то той е вълнуващ само от перспективата на страничния наблюдател: ставане, грижа за красотата, закуска с шампанско, такси, летище, чекиране, полет, кацане, такси, хотел, такси, студио, *фотосесия*, интервюта, *вечеря*, парти, *неангажиращи разговори*, такси, хотелски бар, секс, заспиване. От делника не можем да избягаме. Ако беше иначе, животът нямаше да може да се живее. Разбира се, делникът може да протича повече или по-малко стереотипно, може непрекъснато да изисква взимането на малки или понякога по-големи решения, той крие от време на време и изненади – но докато става въпрос за ежедневието, ние се занимаваме с обичайни неща и доколкото се занимаваме с обичайни неща, става дума за ежедневието.

Но и от естетиката не можем да избягаме. *Aisthesis* означава възприятие и ние няма как да живеем по друг начин, освен възприемайки. Човекът е сетивно същество и независимо в каква ситуация и в какво физическо състояние се намираме, винаги виждаме, чуваме, помиристваме, усещаме на вкус, осезаваме и имаме усет за нещо. Невинаги еднакво интензивно, невинаги концентрирани върху едно и също сетиво, невинаги с еднакво внимание – но нещо винаги възприемаме. Ежедневното възприятие въпреки всичко се характеризира с това, че е изключително притъпено. Повечето дразнения, които сетивата ни могат да регистрират, най-напред изобщо не стигат до съзнанието ни. Дори онова, което действително виждаме или чуваме, се възприема избирателно, често мимоходом, без да се съсредоточаваме в него и само наполовина. За ежедневието това не само е необходимо, но би било и фатално, ако трябваше да възприемаме всички дразнения, които ни засипват, с еднакво голяма интензивност и внимание. Делникът може да се опише изобщо като място, в което в един почти екзистенциален смисъл възприятията се притъпяват, а не изострят. Именно защото става въпрос за обичайни неща, по правило не е нужно нито точно гледане, нито внимателно слушане. Постоянните сърдидити забележки на шефа ни минават покрай ушите, петната

на стената в офиса преставаме да забелязваме, а обичайното блудкаво кафе сутрин вече почти не е в състояние да обиди вкуса ни. При тази – формулирано негативно – деградация на сетивата се касае все пак за необходима икономия при преработката на дразненията, без която няма как да живеем в делника. Програмите за разширяване границите на възприятието не са включени непременно в дневния ред на всекидневието, за сметка на това обаче необходимият опит със скуката е. Ако някой иска да направи ежедневието вълнуващ и изпълнен с преживявания свят, очевидно не е разбрал логиката и смисъла му.

Нашето делнично възприятие, по силата на ред основателни причини, рядко е концентрирано върху един-единствен обект, върху кокретен предмет, върху тясно дефинирана констелация от дразнения. Във всекидневието си възприемаме нещата много по-малко в детайлите им и много повече в тяхната съвкупност, при това по един не съвсем отчетлив начин. Ние усещаме и регистрираме нещо, което немският философ Гернот Бьоме бе нарекъл „атмосфера“. Възприятието може да се разбира тук като акт на всеобхващащо долавяне, което не може да се сведе до рецептивната дейност на едно сетиво, все едно зрението или слуха: „Онова, което се възприема най-напред и непосредствено, не са нито впечатленията, нито образите, нито предметите или техните констелации, а е атмосферата, на фона на която аналитичният поглед разграничава после такива неща като предмети, форми, цветове и т.н.“⁴⁸ На атмосферата, която се възприема, кореспондира едно сходно по своята неопределеност състояние на възприемащия субект, което най-добре се обозначава като „настроение“. На атмосферата не реагираме с утвърждаващи или отхвърлящи съждения, не и с повече или по-малко еднозначни афекти, а с настроеност. Ние се чувстваме по-скоро приятно или неприятно, по-скоро освободени или притеснени, по-скоро потиснати или разведрени, по-скоро уплашени или в безопасност, по-скоро развълнувани или успокоени.

Тези неопределени усещания и техните производни могат обаче да се съгъстят и превърнат в много точни възприятия и също толкова точни реакции. Тогава виждаме нещо, чуваме нещо, нашите сетива се задействат така, че можем да реагираме или трябва да реагираме на дразнението. От изобилието от впечатления, които едва-едва възприемаме, изкрystalизират онези, които са от значение за нас. В дрезгавия полумрак на помещението някое лице добива очертания, във врявата от гласове се открояват точно определени думи и приковават вниманието ни. Възприемат се дразнения, които изпълняват ролята на сигнали, съдържат съответната информация и свързаните с нея указания за действие. Ежедневните възприятия, т.е. същинската естетика на всекидневието, се подчинява на първо място на функционални изисквания. Ние реагираме на подвикване в заведение, обръщаме внимание на предупредителен сигнал в уличното движение, стряскаме се, когато срещнем униформено лице, и в морето от дразнения съзираме онези предмети, картини и звукове, които са в хармония с интересите ни или по обезпокояващ начин им противоречат.

Никое възприятие обаче не се изчерпва с такива функционални характеристики. Не само гладният вижда на пазара любезно предлаганите и красиво аранжирани хранителни продукти. Наполовина интуитивно, наполовина по рефлекс дразненията се оценяват не само според специфичното им делнично значение, но и всяко дразнение предизвиква – наистина с различна интензивност – усещания, които са пряко свързани с качеството, формата и същността на самото дразнение и които се люшкат между полюсите удоволствие и неудоволствие. Почернелите гнили банани отвращават и онзи, на когото и през ум не му е минавало да яде банани. Не трябва да се забравя обаче, че между тези полюси дебне равнодушието, с което притъпяваме голяма част от постъпващите дразнения.

Фактът, че възприятието, т.е. преработването на дразненията, е проявление на този сензитивен компонент,

отваря перспектива за по-тясно дефиниране на естетическото. Ние можем да разглеждаме едно и също дразнение като важна за действията ни информация и същевременно да придобием опита, че видът, формата на това дразнение може да ни достави специфично удоволствие или неудоволствие, свързано не с информацията, носител на която се явява дразнението, а със своеобразната му сетивна същност, която ни е приятна или неприятна. Формулирано по друг начин: дразненията винаги предизвикват у нас, макар и с различна интензивност, също и усещания, свързани не с посланието, а с техния вид, не с функцията им, а с тяхната форма. В противовес на общото понятие за възприятието можем да наречем тази специфична реакция, която формите сами по себе си са в състояние да предизвикат у нас, *естетическо усещане*.⁹ Така в играта влиза и една самостоятелна сфера от опита, която се отнася не до специфичното, опосредствано от сетивата познание за обекта, а до центрираността върху субекта, която малко се интересува да опознае предметите, а по-скоро възприема онова, което възприятието ни на предметите предизвиква като афект в нас и от нас. Естетическото усещане в този смисъл е саморефлексивен опит: ние усещаме, че чистата форма на предмета, видът, в който дадено послание достига до нас, предизвиква у нас приятно или неприятно чувство. Във виждането, чуването, мириса и вкуса на нещата усещаме, че нещо усещаме.

Понякога формата и функцията на констелацията от дразнения могат да съвпадат и удоволствието или неудоволствието може да се приеме като част от информационното съдържание, друг път обаче могат да се отдалечат едно от друго – при това толкова, че сигналният характер на дразнението да се неутрализира от положителните или отрицателните усещания, които предизвиква. Някои от светофарите по пътищата, както показват изследванията на психическите възприятия, са направени така, че зеленият цвят е с по-тъмен оттенък и почти се доближава до тюркоазен.